OPONENTSKÝ POSUDOK K HABILITAČNÉMU KONANIU
ZUZANA MOJŽIŠOVÁ

„*Jeden zo základných paradoxov umeleckej kritiky spočíva v tom, že čím dôslednejšie obhajuje autonómiu umeleckých hodnôt, tým viac prestáva byť iba umeleckou kritikou a stáva sa kritikou života, životných hodnôt.“* Takto pomenoval český filozof Květoslav Chvatík možnosti umeleckej kritiky a aj umenovedy. Tento postreh sa mi zdá inšpiratívny a z tohto uhlu pozerám na predloženú prácu Zuzany Mojžišovej.

So Zuzanou nás spája záujem o život Rómov. Jej zaujatie je však dlhšie a intenzívnejšie. Dávno, už v roku 2002 som čítal jej text v publikácii *Phurikane Giľa*, ktorú vydalo vydavateľstvo Žudro. Bola to reportáž z etnografického výskumu starodávnych rómskych piesní, ktorý robila Jana Belišová s priateľmi. Situácie, ktoré pri ceste po osadách prežili Zuzana popisovala vecne, ale s veľkým porozumením a empatiou. Nenechala sa okúzliť romantickým stereotypom, nepodľahla falošnému súcitu, nemoralizovala. Páčil sa mi jej esejistický štýl, ktorý podnecoval k premýšľaniu. Skutočná podoba sveta sa dá pochopiť, len ak si nebudeme zakrývať oči pred pravdou a vypovieme aj to, čo nás zraňuje - len vtedy bude obraz našej existencie celistvý. Znie to samozrejme, ale väčšinou to tak nie je, naša subjektívna interpretácia často prekrýva realitu. Zuzana odmieta falošné mýty, chce nahliadnuť pod naleštený povrch účelovej propagandy - pátra po pravde. Hudobník Marián Varga napísal, že autorky vydaním knihy *Purikane Giľa* spravili pre Rómov to, čo spravil Béla Bartók pre Slovákov svojimi zbierkami našich ľudových piesní. Pomohli zachrániť kus rómskej identity.

K správe o živote Rómov sa Zuzana Mojžišová vrátila v knihe reportáži *Za rómskym ľudom* v roku 2017. Znovu s etnografkou Janou Belišovou, dokumentaristom Marekom Šulíkom i s doyenom slovenskej kinematografie Dušanom Hanákom navštívila rómske osady na východe Slovenska, konfrontovala svoju skúsenosť so zážitkami z pred pätnástich rokov. Nie je to veselá kniha. Život ľudí v osadách sa nezlepšil, naopak, problémov pribudlo. Etnografi popri starších piesňach, ktoré odrážajú aj rómsky holokaust, zachytili nové skladby reagujúce na aktuálne udalosti a konflikty. V Moldave nad Bodvou napríklad etnomuzikológovia zapísali takúto pieseň: *Kukláči idú / chytajú nás, aby nás zbili. / Ženy, deti, všetkých oni zbili, Rómovia / Do domu prišli / všetko nám rozbili /tú chudobu, čo sme mali. / Počúvaj Jana, opatruj, ochraňuj nás / aj naše malé deti.*

Prečo som sa v prechádzajúcich riadkoch venoval Zuzaninej etnografickej práci? Snažil som sa pripomenúť, že medzi slovenskými filmovými vedcami nie nikto, kto by tak dôkladne poznal materiál filmov analyzovaných v knihe *Premýšľanie o filmových Rómoch* z roku 2014. Zuzana nepristupuje k zvolenej téme akademicky, ale s hlbokou vnútornou zainteresovanosťou

a hlavne veľkou empirickou skúsenosťou. Rozumie tomu o čom píše, pretože si tému zažila a doslova ohmatala. Zároveň však má hlboké znalosti z dejín umenia a kinematografie.

Úvodná kapitola knihy *Premýšľanie o filmových Rómoch,* predloženej k habilitácii sa zaoberá históriou Carmen, jedného z najznámejších príbehov v západnej kultúre. Zuzana zasadzuje tento fenomén do širších umenovedných súvislostí, sleduje jeho vývoj od novely Prospera Merimée, cez známu operu Georgesa Bizeta až po filmové adaptácie posledných desaťročí. Variácie príbehu v rôznych médiách sledujú rôzne ciele. Nájdeme medzi nimi psychologické štúdie, spoločensko-kritické interpretácie i rýdzo komerčné produkcie. Pri úvahách o tanečných adaptáciách Carmen pripomínam aj celovečernú pantomimickú verziu slovenského míma Milana Sládka, ktorú naštudoval v roku 1983 vo Franfurkte nad Mohanom. Svojou komediálnou formou bola veľmi podobná Chaplinovej filmovej interpretácii, tentoraz však nebol komickým prvkom Don José, ale samotná Carmen, ktorú stvárnil Milan Sládek. Na premenách chronicky známej ľúbostnej romance autorka nesleduje len to, ako sa v dejinách menila podstata príbehu (od romantického obdivu slobodných Rómov, po odmietanie asociálov a kriminálnikov v rôznych končinách sveta), ale – ako sama zdôrazňuje – zaujíma ju „*vývoj, etapy, vrcholy a pochybenia siedmeho umenia.*“ Carmen podľa nej „*odráža mnohé, čo sa týka nielen umenia, ale kultúry vo všeobecnosti. Odzrkadľuje sa v ňom zápas, ktorý sprevádza človeka a jeho výtvory od nepamäti: duel medzi podliehaním móde / tendenciám / stereotypom a vzpieraním sa im.*“

Druhá štúdia Mojžišovej knihy sa zaoberá tvorbou Tonyho Gatlifa, francúzskeho režiséra, ktorý vo filmoch reflektuje svoje rómske korene - mama bola španielska Rómka, otec Alžírčan. Jeho svedectvo je cenné a nezastupiteľné, pretože rómskych režisérov nie je mnoho. Rómovia a ich kultúra pre Gatlifa nie sú atrakciou, ozvláštnením príbehu (ako napríklad u Guy Ritchiho), ale hlavnou témou, ťažiskom výpovede. Prostredia filmov *Gádžo dilo, Vengo, Exil, Transylvánia, Swing*, *Mondo* sa menia, sú roztrúsené – tak ako Rómovia – nielen po Francúzsku, ale aj celej Európe a zobrazujú mnohorakosť života národa, ktorý je neustálom pohybe, ale vždy je vytláčaný na okraj. Zuzana pripomína, že Gatlif systematicky skúma rôzne vrstvy identity i históriu Rómov. Napríklad vo filme *Latcho Drom* z 1993 v silných výtvarných obrazoch zachytáva ich putovanie z Indie až k Atlantickému oceánu, metaforicky predstavuje rómske dejiny v Európe. Symbolická sekvencia, ktorá sa odohráva pod spišským hradom pobúrila časť slovenských Rómov, ktorí neprijali – mimochodom veľmi sugestívny – výjav, v ktorom sú ich obydlia vystavané mimo civilizáciu, na stromoch. Paradoxne, o tom, že stará Rómka spievajúca žalospev *V Osvienčime veľký dom*, má na rukách vytetované číslo z koncentračného tábora u nás nikto nehovorí. Dokonca ani Rómovia.

Na štúdii sa mi zdá dôležité, že Mojžišová neskúma len tematické a významové roviny Gatlifovho diela, ale analyzuje aj jeho filmovú reč. Zdôrazňuje autentickosť jeho pohľadu na svet, všíma si využívanie postupov dokumentárneho filmu pri rozprávaní fabulovaných

príbehov, úlohu prostredia, prírody a samozrejme hudby. Táto interpretácia Gatlifovej poetiky je vlastne ďalšou vrstvou úvahy o rómskej kultúre a umení.

Za prekvapivý pohľad na partnerstvo Rómov a nerómov považujem Zuzaninu stať *Od radosti k uštipačnosti,* analytické uvažovanie o rómskom vzťahu k humoru i o humore, s ktorým na Rómov hľadia iné komunity. Zuzana štruktúru svojej štúdie vystavala podľa jedenástej kapitoly knihy Clive Staples Lewisa *Rady skúseného diabla*. V nej Zmarchrob poučuje synovca Tasomníka o tom, čo považuje za hlavné príčiny ľudského smiechu: Radosť, Zábavu, Vtip a Uštipačnosť. Ak vnímame humor ako špecifickú cestu poznávania, ktorý prostredníctvom paradoxu dokáže odhaliť podstatu javov, tak tento výlučný pohľad sa mi zdá ako produktívna cesta skúmania. Zuzana vo svojom texte rozpráva o rôznych podobách humoru Rómov a nerómov v umení a zvlášť v kinematografii, všíma si, že oscilujú od obdivu k radostnému, slobodnému bytiu až k uštipačnému karikovaniu. Jej poznanie by sa dalo zhrnúť spolu s Lewisom: „*Uštipační ľudia stále predpokladajú, že niekto spravil vtip. V skutočnosti ho neurobil nikto, ale oni o každej vážnej téme diskutujú tak, ako by v nej objavili nejakú smiešnu stránku. Ak sa uštipačnosť zmení v dlhotrvajúci zvyk, utvorí okolo človeka ten najlepší pancier proti Nepriateľovi, aký poznám. (...) s Radosťou nemá nič spoločné; ducha nebystrí, ale otupuje; medzi uštipačnými ľuďmi nevzbudzuje žiadnu vzájomnú náklonnosť.*“ Skrátka, uštipačnosť a sarkazmus nič neriešia, akurát stavajú medzi jednotlivcov i komunity bariéry a ničia v nás posledné štipky vzájomnej empatie.

Spracovaním rómskej problematiky v kinematografii okolitých štátoch a na Slovensku sa zaoberajú štúdie *Použiť či zneužiť?* a *U nás doma.* Zuzana si z množstva relevantných filmov vyberá tie, v ktorých sa zrkadlia hlavné tendencie vývoja, snímky, ktoré oslovili laické i odborné publikum a ovplyvnili ďalších tvorcov. Teší ma, že v prípade slovenskej kinematografie sa zaoberá hraným aj dokumentárnym filmom, ale musím upozorniť, že v týchto úvahách chýba folklórizujúca línia, ktorú predstavujú, napríklad filmy: *Montiho čardáš* a *Cinka Panna.* Sú to diela, ktoré v diváckom vedomí vytvorili celú vrstvu významových a žánrových stereotypov a výrazne ovplyvnili pohľad na rómsku kultúru. U nerómov i Rómov.

Vďaka dôvernej znalosti zobrazovanej reality, Zuzana odmieta zneužívanie rómskej tematiky len ako ozvláštňujúceho ornamentu. Aj pri umelecky ambicióznych filmoch kladie otázky po funkčnosti jednotlivých motívov. Napríklad v súvislosti so snímkou Ivana Fílu napísala: *„Možno autori predpokladali, že zahrnutí atrakciami lepšie precítime údel detí z filmu Kráľ zlodejov. Predpokladané sa neuskutočnilo, asi aj preto, že tá premisa je hrozivá: Že by sme už dokázali hlbšie súcitiť iba pod takouto paľbou atrakcií? Snáď nie. Najmä ak realita ponúka krutosť schopnú spôsobovať emócie aj bez násilného zatraktívňovania.“*

Niektoré Zuzanine postrehy majú hodnotu definícii z oblasti dramaturgie. Všíma si, že filmy rozprávajúce rómske príbehy skĺznu do klišé a odmieta formovanie príbehov podľa dramaturgických stereotypov: „*umelec sa môže pohybovať úspešne aj na tenkom ľade, ak nechá žiť v istom momente svoje postavy ich vlastnou životnou (dramatickou) logikou a nebude ich neustále postrkovať po dejovej šachovnici ako nesvojprávne figúrky až k naplneniu krásnej záverečnej myšlienky.*“

Alebo uvažuje o žánrovej podobe filmov s rómskou tematikou a oceňuje plastickosť rozprávania. Pri porovnávaní filmov Sally Porterovej *Muž, ktorý plakal* a Radu Mihaileanua *Vlak života* dospieva k nasledujúcemu hodnoteniu: „*Priveľká vážnosť filmu Muž, ktorý plakal ho oberá o vážnosť. Melodramatickosť samú osebe netreba vnímať ako čosi negatívne. Musí si však vyvoliť iba také posolstvo, ktoré má silu uniesť. Ak precení schopnosti svojho žánru, adjektívum melodramatický mení sa na pejoratívum. Potom sa rómska niť príbehu nejaví ako integrálna súčasť rozprávania, ale ako prešpekulované autorské ozvláštnenie príbehu.“*

Zhrňujúce konštatovanie: kniha *Putovanie za filmovými Rómami* je vďaka svojej rozmanitosti cenný príspevok nielen k úvahám o európskej kinematografii, ale aj k interdisciplinárnemu skúmaniu rómskej kultúry a nášho vzťahu k nej.

Ak dnes komplexne hodnotíme prácu Zuzany Mojžišovej, musím pripomenúť aj jej pôsobenie v oblasti filmovej kritiky a publicistiky. Film vníma ako zámernú štruktúru, ktorej treba porozumieť a nie ju a priori odmietnuť. S autormi vstupuje do dialógu, snaží sa pochopiť ich tvorivé východiská, preniknúť do sveta ich diel. Nadväzuje na najlepšie tradície slovenskej filmovej recenzistiky, ktorú predstavovali Agneša Kalinová, Richard Blech, Pavol Branko, Peter Mihálik, Václav Macek či Jelena Paštéková, aby som spomenul mená aspoň niektorých kritikov, dôležitých pre vývoj slovenského filmu.

Samozrejme, že pri príležitosti habilitačného konania musím pripomenúť aj Zuzaninu pedagogickú prácu. Študentom vštepuje, že umenie a jeho zasvätená reflexia neustále redefinujú pojmy človek a ľudskosť. Verí, že dobrý filmový vedec musí mať vlastnú víziu umenia, filmu i smerovania spoločnosti, zreteľné a čitateľné hodnotové kritéria. Jeho koncepcia života by mala byť rovnako ucelená ako predstava autora či režiséra. Len vtedy má ich dialóg zmysel. Za dôležité považujem aj Zuzanine aktivity spojené so zbieraním osobných svedectiev o histórii slovenského filmu, ktoré pred rokmi inicioval profesor Václav Macek. Spolu so študentmi zaznamenali desiatky výpovedí slovenských filmárov a vďake ich aktivite vznikla pomerne rozsiahla databáza autentických svedectiev, ktoré môžu slúžiť ako faktografický materiál pri ďalšom výskume slovenskej kinematografie.

Citátom som začal a citátom skončím. Zuzana vo svojej práci pripomína slová výtvarníka Fera Guldana z filmu Roba Kirchhoffa *Kálo Lav*, ktoré do veľkej miery charakterizujú náš postoj k

Rómom: *„Dokážeme vzbudiť dôveru, keď niekam vojdeme. V tom momente si myslíme, že sú riešenia. Ale skoro nikdy nenasledujú. Chceme sa vrátiť, väčšinou sa nevrátime. Niektorí napíšu knižky a už nikdy neprídu a život beží ďalej.“* V Zuzaninom premýšľaní o filmoch neustále nachádzam momenty, kedy prekračuje hranice umenovedy a začína uvažovať o spoločnosti i o tom akí sme ľudia.

Navrhujem predloženú prácu akceptovať a udeliť Zuzane Mojžišovej akademický titul docentka.

Prof. Martin Šulík